

Stav bádání - Jan Dismas Zelenka

Znalost díla Jana Dismase Zelenky prošla největším vývojem až během posledních padesáti let, samotná historie zelenkovského bádání ovšem sahá až do začátku devatenáctého století. První badatelské pokusy patří dvěma osobám: Moritzi Fürstenauovi a historikovi Friedrichu Rochlitzovi. Rochlitz z nich byl z nich starší, ročník 1769, a předpokládáme, že ještě zřejmě mluvil s pamětníky, takže od něj pocházejí i jinak nezaznamenané informace o tom, že Zelenka často skladby přepisoval a pokud byl nespokojený, tak je i ničil. Stejně tak vydával tiskem některá jeho díla, která se ale bohužel nesetkaly s moc velkou odezvou. Fürstenau se s podobně slabým úspěchem pokoušel uvádět Zelenkovy skladby na pódia. Po nich ale zájem o skladatele ustal a ve velkém se probudil až po druhé světové válce.

Vůbec první práce věnovaná jen Zelenkovi pochází podle Česko-slovenského hudebního slovníku od Schönbauma: Die Kammermusikwerke J.D. Zelenka vydaná ve Vídni v roce 1956, ve stejném roce vyšla i studie od Günthera Hausswalda. Největší rozmach pak přišel na konci šedesátých let, kdy vyšlo tiskem a pak se i začalo nahrávat jeho šest sonát. Při příležitosti jeho dvoustého výročí narození v roce 1979 se v Zábřehu na Moravě konalo první zelenkovské sympozium. První kompletní mše byla vydána v roce 1983, roku 1985 sestavil Wolfgang Reich v Drážďanech tématicko-systematický katalog ZWV (Zelenka Werke Verzeichniss), ve větším týmu následně vydal soupis pramenů Zelenka-Dokumentation a nakonec v devadesátých letech proběhly i dvě konference: 1991 v Marburgu a 1995 v Drážďanech a Praze. Z nich vznikly dva sborníky. Zelenka Studien I a Zelenka Studien II.

Dnes se tedy už ze Zelenky stal skladatel obecně uznávaný, nahrávaný a tudíž i v literatuře reflektovaný. Databáze RILM eviduje přes dvě stě muzikologických prací zabývajících se Zelenkou, tématicky sahajících od hudebních analýz až po vztahy se současníky. Mezi nimi bych vyzdvihl jednu velice kontroverzní práci Wolfganga Reicha, zmíněného autora Zelenkova katalogu, která vzbudila velké ohlasy právě proto, že autor je uznávaný specialista. Reich v ní analyzoval první tři z šesti triových sonát a pomocí jakýchsi kryptografických metod v nich dešifroval latinský vzkaz: Libano Age Diffide Me – Libano měj se na pozoru, nedůvěřuj mi - z čehož odvodil, že Zelenka byl homosexuál a udržoval vztah s houslistou Leopoldem Libanem. Velmi skepticky se k této studii a k metodě analýzy nicméně postavil ve své recenzi Tomislav Volek a po něm i několik dalších zahraničních vědců.

Vrchol současného poznání Zelenky představují dvě velké monografie, které vyšly v nedávné době. Autorkou té první z roku 2000 je Australanka Janice B. Stockigt, druhou, českou napsal Jaroslav Smolka před dvěma lety. Stav bádání o čemkoliv může sice jen stěží dospět do úplného konce, ale podrobnost informací a stav zpracování dostupných pramenů dokazují, že pokud jde o Zelenku, za posledních dvacet se vybádalo už téměř všechno.

Životopis

Podle dostupných informací, které jsou víceméně obsaženy ve zmíněných monografiích, vypadá Zelenkův životopis následovně:

Narodil se v Louňovicích pod Blaníkem 16. října 1679. Období dětství a dospívání stále zůstává jako jediná část Zelenkova života naprosto neznámé. Informace máme o křtu 1679 a pak až ze školní hry Via Laureata z roku 1704. Vzhledem k tomu, že bylo nalezeno několik dalších jeho děl provedených v jezuitských prostorách, předpokládá se, že na některém z jezuitských gymnázií studoval. Smolka ale zároveň podotýká, že na dokumentech z tohoto prvního představení byl titulován jako „generosus dominus“ – vzácný pán, z čehož usuzuje, že v té době už určitě studentem nebyl. První historicky doložené působení v Praze

se váže k hraběti Josefu Ludvíkovi Hartigovi, v jehož službách hrál několik měsíců v roce 1709.

V roce 1710 odešel jako kontrabasista do kapely na sasko-polském dvoře v Drážďanech. Začáteční plat tří set tolarů mu o čtyři roky později zvedli na čtyři sta a na téhle hladině pak zůstal dalších osmnáct let. Jako skladatel se začal ukazovat velice záhy, už v roce 1711 předvedl v Drážďanech svou Svatocecilskou mši. Období tří let počínaje rokem 1716 pak pro Zelenku znamenalo dobu studií, z nichž některá - jako ta benátská u Lottiho - nejsou věrohodně podložena. Dochovaný dopis dokumentuje jen studium u vídeňského kapelníka J.J. Fuxe a sám Zelenka se zmiňuje o osmnácti měsících ve službách tamějšího korunního prince.

Pro tvůrčí činnost Zelenky po návratu do Drážďan měl velký význam rok 1720. V operě tehdy nastal skandál, když se zpěvákům libreto nelíbilo natolik, že ho roztrhali a pohodili před krále, což vedlo až k samotnému uzavření opery. Spolu se sílicími tlaky na věnování se katolické liturgii to způsobilo, že se hlavní skladatelská činnost v Drážďanech přesunula k chrámové hudbě. A tu kromě kapelníka Heinichena a G.A.Ristoriho skládal i Zelenka. Z té doby pochází mimo jiné i jeho slavných šest sonát (ZWV181). V souvislosti s připravovanou korunovací Karla VI. odjel v roce 1723 Zelenka na několik měsíců do Prahy, aby zde nazkoušel své Melodrama De Sancto Wenceslao. Provedení z 12. září mělo podle dobových ohlasů velký úspěch, podle některých dokonce větší než Fuxova Costanza e Fortessa. Tři roky nato, 1726, si začal sám vytvářet inventář vlastních děl pojmenovaný *Inventarium rerum ecclesiae servientium*.

Přestože v té době hodně komponoval, jeho plat zůstal stále na úrovni průměrného hráče. Po smrti Heinichena očekával, že se logicky stane kapelníkem, ale získal jen statut vícekapelníka, přestože vlastně zastával vedoucí funkci. Korunní princ chtěl totiž obnovit operní provoz, a proto přizval do Drážďan italské zpěváky a o něco později i Hasseho, kterému nabídl neobvykle vysoký plat s mnoha výhodami, mezi nimi i to, že do oficiální funkce kapelníka může nastoupit až o několik let později. Nakonec se jí ujal v roce 1734. Zelenka přitom po smrti Fridricha Augusta I. v roce 1733 posílal pokornou žádost o jmenování kapelníkem, v níž si stěžoval na svůj finanční stav, a dokonce složil osm italských árií (ZWV176), pravděpodobně aby dokázal, že je schopný vytvořit i světské vokální skladby. V následujících letech Hasseho kapelnictví ztratil díky častému cestování patronát nad drážďanskou duchovní hudbou, k čemuž přispělo i to, že mnozí členové dvorské kapely ji nechtěli hrát a že jeho moc rozhodovat o repertoáru značně zeslábla. V roce 1736 se po další žádosti dočkal zvýšení platu na 800 tolarů. Během dvouleté absence Hasseho v letech 1735 a 1736 ho Zelenka sice zastupoval, intenzita jeho skladatelských aktivit ale výrazně zeslábla.

V poslední fázi tvorby vytvořil několik svých vrcholných mší a oratorií, ale už nijak výrazněji nezasáhl do společenského života Drážďan. Až do konce života tam zůstal, z noci z 22. na 23. prosince 1746 tam zemřel a tam byl také na Štědrý den pochován. Nikdy se neoženil.

Ohlasy z historie

Jako záznamy o vývoji bádání o Zelenkově díle mi sloužily především slovníky a příslušné kapitoly v monografiích. První německý hudební slovník J.G. Walthera vyšel v roce 1732, tedy ještě zhruba deset let před Zelenkovou smrtí. Patří mu v něm heslo *Zelenska Johann Dismas*, které ho popisuje jako hráče v královské kapele a *Kammer-Musik* v Drážďanech. Gerberův *Lexikon der Tonkünstler*, který vyšel téměř o sto let později roku 1814, věnuje Zelenkovi podobný prostor a omezuje se pouze na tvrzení, že se narodil v *Lein in Böhmen* (přičemž dnes se v němčině Louňovice označují jako Launiowitz). Uvádí Zelenku už ale jako skladatele a ne instrumentalistu. Zmiňuje, že v Breitkopfově sbírce se nachází

ještě *Kyrie a Cornetto*, nepopisuje ale, k čemu se ono „ještě“ váže. Jedná se sbírku Bernarda Breitkopfa, lipského knihtiskaře a nakladatele, jehož hudební nakladatelství je dnes nejstarší na světě.¹

Mnohem důkladnější se zdá být Dlabač, jež vyšel v Praze o rok později 1815. O Zelenkovi píše, že v roce 1717 studoval u Fuxe ve Vídni, v drážďanské kapele že začínal jako kontrabasista a později se vypracoval na skladatele a kapelníka. Píše pak ještě o korunovaci Karla VI., jakožto asi nejdůležitější události, a zmiňuje, že vytvořil především mše, nešpory a oratoria. Pracuje přitom jak s Waltherovým, tak i s Gerberovým heslem. Poprvé se zde objevuje datum jeho smrti: 22. prosince 1745. Eitner v roce 1951 popisuje i jeho příjmy. Zelenka měl podle něj 300 tolarů na začátku, v roce 1729 se dostal po smrti Heinichena pozici „kirchenmusikdirektor“ s platem 550 tolarů, což dnes tedy jednoznačně potvrzeno není, a plat 800 tolarů dostal v roce 1736. Následuje podrobný výčet druhů skladeb, které složil a jejich uložení ve sbírkách a v archivech, z nichž nejvíce jich leží v Drážďanech.

Na samotné posmrtné uložení Zelenkových děl existovalo několik názorů. Nejpravděpodobnější se dnes zdá verze, že se po smrti dostaly jeho rukopisy na dvě místa: jednak do rukou Marie Josefy, jejíž byl oblíbenec a která dala autografy včlenit do královské sbírky hudebnin a jednak ve skříni kůru drážďanské dómu. Robert Eitner při sbírání dokumentů pro svůj *Quellen Lexikon* našel v dómu víc materiálů než v královské sbírce, což z dnešního hlediska hodnotíme smolně, protože zatímco královská sbírka utrpěla při bombardování Drážďan za druhé světové války jen menší škody a většinu z ní restaurátoři opravili, dóm byl zničený kompletně.

České bádání

Co se týče českého posmrtného přijetí Zelenky, je spojený se začátkem českého obrození. První práci o něm napsal v roce 1830 František Palacký do *Časopisu českého muzea*: text se jmenoval *Johann Dismas Zelenka, böhmische Tonkünstler*. Po něm později následovaly další články v obrozeneckých časopisech jako *Lumír* nebo *Dalibor*, na které navázalo i hudební provedení jeho díla. Hudební část *Umělecké besedy* vedená Bedřichem Smetanou po svém založení začala koncertně oživovat staré české autory a v roce 1963 si sám Smetana dojel do Drážďan vybrat nějaké Zelenkovy skladby, aby je předvedl v Novoměstském divadle. Stejně jako všude okolo i u nás potom zájem o Zelenku opadl a zesílil až po roce 1945. Osmdesát let po Smetanovi vyjeli do Drážďan za Zelenkovou pozůstalostí Bohumír Štědroň a Josef Plavec. Tentokrát ale pro fotofilmy rukopisů. Jedna část z nich dnes leží v ČMH a druhá v Hudebně historickém ústavu Moravského muzea. Dalším velkým zdrojem, který máme v současnosti k dispozici, je i sbírka opisů a spartací Emiliána Troidy ležící v ČMH od roku 1947.

V souvislosti s českým zelenkovským výzkumem Smolka upozorňuje, že pod vlivem Helfertova nepochopení českého přínosu barokní hudbě byl dlouho špatně interpretován i odkaz Zelenky. Helfert ho chápal ho především jako kvalitního melodika a naprosto odsunul do pozadí harmonickou vynalézavost a zručnost v kontrapunktu, která je dnes na Zelenkovi nejvíce oceňována. Heslo Jana Němečka z *Česko-slovenského hudebního slovníku* z roku 1965 se z helfertovského pojetí vymanilo, když popisuje Zelenku jako výborného polyfonika, ale například Jaroslav Bužga se ho ještě v roce 1964 držel. Po Bužkovi, který byl v sedmdesátých letech prvním muzikologem výhradně zaměřeným na Zelenku, můžeme dnes za zelenkovské badatele považovat Jaroslava Smolku a pražskou doktorku Janu Vojtěškovou.

Na závěr ještě pro úplnost dodávám, že vůči Smolkově knize se objevily četné výtky. Problematická se ukázala nejen jakási upovídánost textu, která i pro zelenkovského laika

¹ [http://de.wikipedia.org/wiki/Bernhard_Christoph_Breitkopf]

(kterým jsem logicky i já) zní často spíš jako dojmologie než vědecky podložený text, ale i přítomnost faktických chyb. Pečmanova laskavá a vstřícně psaná recenze v Hudebních rozhledech žádné z nich neodhaluje, ostřejší a hlubší analýza Jany Vojtěškové v Hudební vědě už ano. Z jejího textu tedy následujících řádcích vycházím.

Píše: „V knize se setkáme často s domněnkami a hypotézami, ke kterým není vždy přístupováno s potřebnou historickou erudicí. Tam, kde zahraniční badatelé zkoumají určité jevy velmi podobnými kritérii a z mnoha aspektů, autor recenzované publikace je vyřeší zběžným úsudkem.“ Jako příklad udává datování Šesti triových sonát ZWV 181 (str. 76-77 Smolkovy knihy). Přestože není zcela jasné, kdy sonáty vznikly a běžně se udává rozpětí 1715- 1722, Smolka je v jeden moment zařazuje až do období po Zelenkově návratu do Drážďan v roce 1719.

Za naprosto neopodstatněné považuje Vojtěšková tvrzení, že „podíl Jana Dismase Zelenky na počátcích české vokálně instrumentální pastorální hudby k vánočním příležitostem nelze popřít (str. 151)“. Stejně se vyjadřuje i ohledně Smolkovy fabulace o fenomenálním úspěchu Mše Sv. Cecílie ZWV1, která mu prý měla zajistit obrovský věhlas v celých Drážďanech, a ohledně tvrzení, že Zelenka vlastnil jedno dílo Bohuslava Matěje Černožského. Takové vlastnictví nemáme doložené primárními prameny, Smolkovy úvahy o vztahu jich dvou tudíž zůstávají na úrovni domněnek. V knize se vyskytují i nepřesnosti ohledně liturgického řádu v drážďanském dvorním kostele (podrobněji na str. 191 v textu Vojtěškové) a chybné jsou i neaktuální odkazy na prameny: Křížovnická hudební sbírka byla například navrácena z Českého muzea hudby původnímu majiteli.

Literatura:

- Dlabač, B. J. *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien*. Praha : Gottlieb Haase, 1815.
- Eitner, Robert. *Biographisch-bibliographisches Quellen-Lexikon* Graz : Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1959.
- Gerber, Ludwig. *Neues historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler*. Leipzig : A. Kühnel, 1814.
- Němeček, Jan. *Jan Dismas Zelenka*. In: Československý hudební slovník osob a institucí. Ed. Gracian Černušák. Praha : Státní hudební vydavatelství, 1965.
- Pečman, Rudolf: *Jaroslav Smolka: Jan Dismas Zelenka*. In: Hudební rozhledy 60, 2007, č. 4, s. 50
- Smolka, Jaroslav. *Jan Dismas Zelenka*. Praha: Nakladatelství AMU, 2006.
- Stockigt, Janice B. *Jan Dismas Zelenka*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Stockigt, Janice B. *Jan Dismas Zelenka*. In: Oxford Music Online.
<<http://www.oxfordmusiconline.com>> [cit.: 2009-03-03]
- Vojtěšková, Jana. *Jaroslav Smolka: Jan Dismas Zelenka*. In: Hudební věda 2007, 44, 2, pp. 189-192
- Walter, J.G. *Musicalisches Lexikon oder musicalische Bibliothek*. Weimar 1932.
<http://de.wikipedia.org/wiki/Bernhard_Christoph_Breitkopf> [cit. 2009-03-03]